

А.П. Акынова ^{*1}, Н.М. Абдукадыров ², А.Аяпберген ³

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Академик Т.С. Садықов атындағы Қазақстан тарихы кафедрасының аға оқытушысы, PhD

Алматы қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: akynova.aygerim@gmail.com

²Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Дүниежүзі тарихы, тарихнама және деректану кафедрасының доценті, PhD

Алматы қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

³Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Дүниежүзі тарихы, тарихнама және деректану кафедрасы.

Алматы қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: a_ainur_00@mail.ru

ТҮРІК АРМИЯСЫНА ГЕРМАНДЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ЕНГІЗІЛУІ ЖӘНЕ ОСМАН ИМПЕРИЯСЫНДАҒЫ ӘСКЕРИ МОДЕРНИЗАЦИЯ (XIX Ғ. СОҢЫ-XX Ғ. БАСЫ.)

Аңдатпа

XIX ғасырдың екінші жартысында кайзерлік Германия Еуропадағы қуатты мемлекеттердің біріне айнала бастады. Оның басты мысалдары герман экономикасы қарыштап дамыды, саяси-әскери күш-қуаты күн санап артты. Герман билігі сырт елдермен тығыз қарым-қатынастар орнатты. Германияның сыртқы саясатында ұстанған басты бағыттарының бірі – Осман империясына қарай бағытталды. Сәйкесінше, Осман империясы да Кайзерлік Германиямен байланыс орнатуға бейім болып, империялар арасында саяси байланыстар жоғары деңгейге көтерілді. Екі мемлекеттің байланыстары уақыт санап артып, ол әскери салада да жалғасты. Бұл кезеңде Осман империясында барлық салаларда модернизация процесі жүріп ендігі кезекте ол германдық үлгіде жаңара бастады. Мақалада, XIX ғасырдың соңғы ширегінен бастап бірінші Дүниежүзілік соғысқа дейінгі кезеңде әскери саладағы байланыстар тарихы қарастырылады. Осман армиясының германдық үлгіде модерни-зациялануы мен жаңа тәртіптің енгізілу тарихы зерттеледі. Түрік армиясын модернизациялау жұмыс-тары бойынша Осман империясында болған неміс генералдарының қызметіне тарихи талдау жаса-лады.

Кілт сөздер: Осман империясы, Германия, Әскери сала, Германдық үлгі, Неміс әскері, Модерни-зация, Түрік әскері.

Акынова А.П. ^{*1}, Абдукадыров Н.М. ², Аяпберген А. ³

¹ КазНПУ им. Абая, Старший преподаватель кафедры истории Казахстана имени академика Т.С. Садыкова

г. Алматы, Республика Казахстан, E-mail: akynova.aygerim@gmail.com

² Ph.D, ассоц. профессор кафедры Всемирной истории, историографии и источниковедения Казахского Национального университета имени аль-Фараби

г. Алматы, Республика Казахстан, E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

³ Кафедра Всемирной истории, историографии и источниковедения Казахского Национального университета имени аль-Фараби

г. Алматы, Республика Казахстан, E-mail: a_ainur_00@mail.ru

ВНЕДРЕНИЕ ГЕРМАНСКОЙ СИСТЕМЫ В ТУРЕЦКОЙ АРМИИ И ВОЕННАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ (КОНЕЦ XIX ВЕКА - НАЧАЛО XX ВЕКА).

Аннотация

Во второй половине XIX века кайзеровская Германия стала одно из самых могущественных государств Европы. Основными его примерами являются быстрое развитие экономики Германии, возрастающая политическая и военная мощь. Германское правительство установило тесные отношения с зарубежными странами. Одним из основных направлений внешней политики Германии было отношение к Османской империи. Соответственно, Османская империя также стремилась к установлению связей с кайзеровской Германией, и политические связи между империями поднялись на высокий уровень. Отношения между двумя государствами со временем обострились и продолжились в военной сфере. В этот период в Османской империи происходил процесс модерни-зации во всех сферах, и теперь он стал возобновляться по германскому образцу. В статье рассматривается история связи в военной сфере с последней четверти XIX века до Первой мировой войны. Исследуется история модернизации османской армии по германскому образцу и введения нового порядка. В ходе работ по модернизации турецкой армии будет

проведен исторический анализ деятельности немецких генералов, находившихся в Османской империи

Ключевые слова: Османская империя, Германия, военные, немецкая модель, немецкая армия, модернизация, турецкая армия.

*Akynova A.P.*¹, Abdukadyrov N.M.,² Ayapbergen A.³*

*¹ KazNPU named after Abay, Senior Lecturer of the Department of History of Kazakhstan named after Academician T.S. Sadykov
Almaty, Republic of Kazakhstan,
E-mail: akynova.aygerim@gmail.com*

*² Ph.D, Associate Professor of the Department of World History, Historiography and Source Studies, Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Republic of Kazakhstan,
E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru*

*³ Department of World History, Historiography and Source Studies of the Kazakh National University named after al-Farabi
Almaty, Republic of Kazakhstan,
E-mail: a_ainur_00@mail.ru*

INTRODUCTION OF THE GERMAN SYSTEM IN THE TURKISH ARMY AND MILITARY MODERNIZATION IN THE OTTOMAN EMPIRE (late 19th century - early 20th century)

Abstract

In the second half of the 19th century, Kaiser's Germany began to turn into one of the most powerful states in Europe. Its main examples are the rapid development of the German economy, increasing political and military power. The German government has established close relations with foreign countries. One of the main directions of Germany's foreign policy was the attitude towards the Ottoman Empire. Accordingly, the Ottoman Empire also sought to establish ties with Kaiser Germany, and political ties between the empires rose to a high level. Relations between the two states have escalated over time and continued in the military sphere. During this period, the process of modernization in all spheres took place in the Ottoman Empire, and now it began to resume on the German model. The article deals with the history of communications in the military sphere from the last quarter of the 19th century to the First World War. The history of the modernization of the Ottoman army on the German model and the introduction of a new order is investigated. During the modernization of the Turkish army, a historical analysis of the activities of German generals who were in the Ottoman Empire will be carried out

Keywords: Ottoman Empire, Germany, military, German model, German army, modernization, Turkish army.

Кіріспе. Дүниежүзілік тарихты зерттеуде XIX-XX ғасырлар тоғысындағы халықаралық қатынас-тар тарихы, дәлірек айтқанда әлемдік империялар арасындағы орын алған саяси байланыстар маңызды орын иеленуде. Атап айтқанда, бірінші Дүниежүзілік соғыстың шығуына жылдар бойына алғышарт қалыптастырған әлемдік империялар арасындағы халықаралық мәселелер бүгінгі таңда әр қырынан зерттелуде. Солардың бір бағыты XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында тығыз саяси-әскери байланыста болған және кейіннен Үштік Одақтың құрамына кірген Германия мен Түркияның бір-бірімен әскери салада жақындасуымен байланысты болды. XIX ғасырдың соңғы ширегінде Осман империясы Кайзерлік Германия арасындағы саяси-экономикалық байланыстардың нығаюының салдарынан герман билігі түріктердің сұранысы бойынша Осман мемлекетінде әскери салада бірқатар жобаларын жүзеге асырды.

Әскери саладағы байланыстарында екі мемлекеттің де өзіндік мүддесі болды. Осы тұста әскери байланыстардың орнауы қай мемлекет үшін маңызды болды немесе бұл байланыс кім үшін тиімді болды деген сан түрлі сұрақтар туындайтыны анық. Мұнда әскери саладағы байланыстар екі мемлекет үшін де маңызды болып, ендігі кезекте оның маңыздылығы мен себептерін анықтау тақырыптың зерттеу қажеттілігін алға тартады. Бұл туралы зерттеушілер Германияның Осман империясында өзіндік саяси жобаларды жүзеге асыру үшін және түріктерді өз жағына тарту мақсатында жүргізілді деген қалыптасқан тұжырымды алға тартады. Дегенмен, бұл тұста Осман

империясының да саяси мүдделерінің жоғары болғанын ескерген орынды болып саналады. Ол үшін тақырыптың негізін құрап отырғандай, Осман империясының әскери саласына германдық тәртіпті енгізіп, бұл саланы осы үлгі бойынша дамыту қажеттігіне қатысты ғылыми тұжырымдарға назар аударған дұрыс.

Түрік армиясына германдық жүйенің енгізілуін ең алдымен неміс әскерілерінің Осман империясына келуі мен олардың атқарған қызметімен байланыстыру маңызды болып табылады. Түрік әскерлеріне германиялық мамандар мен генералдардың берген білімі мен тәжірибесін түріктердің қабылдауы туралы зерттеулер келесі бір маңызды мәселе болып табылады. Бұл туралы шетелдік тарихшылар тарапынан ғылыми зерттеулер жүргізіліп, дегенмен бұл тақырып әлі де болса зерттеуді қажет етеді. Себебі, әскери саладағы интеграция мен байланыстар тарихы өз кезегінде әр қырынан зерттелуді талап етеді. Мысалы, Осман империясында германдық жүйенің енгізілуі әскерілердің білім беруі мен оқу орындарының ашылуымен, қару-жарақ фабрикалары мен осы саладағы сауда-саттық әрекеттерімен, германиялық қару-жарақ өндірісі т.б. салалармен түсіндіріледі.

Материалдар мен әдістер. Ғылыми жұмысты жазуда әр түрлі деңгейдегі деректер қолданысқа тартылды. Оның ішінде архив материалдары, жеке мәліметтер мен құжаттар, сондай-ақ деректік құндылығы әр түрлі деңгейде болған материалдар қолданысқа енгізілді. Атап айтқанда, Түркия Республикасының президентіне қарасты Османлы архивінің материалдары, оның ішінде Харижие Назири, яғни Осман империясының Сыртқы істер министрлігінің каталогтарында сақталған құжаттар мен олардың көшірмелері тақырыпқа қатысты негізгі материалдар саналады [1]. Тақырыпқа қатысты келесі деректер еуропалық тілдерде жазылған құжаттар жинақтары болып, олар Осман империясы мен Германияның әскери саладағы байланыстары мен оның германдық үлгіде жаңаруына ықпалын басқа қырынан көрсетуге мүмкіндік берді [2]. Бұл жинақтарды талдай отырып, Германия мен Осман империясының саяси және әскери салада жақындасуында өзге империялардың қызығушылығы болғанын көруге болады. Әрине, Құлдырау дәуірінде осман-герман әскери саладағы байланыс-тарының тарихын зерделеуде мұндай құжаттар жинағының деректік маңызы ерекше [3].

Сол сияқты жеке азаматтардың қызметіне қатысты құжаттар жинақтары зерттеу тақырыбының мазмұнын ашуға көмектесті. Атап айтқанда, неміс генералы Кольмар фон де Гольцтің өмірі мен қызметі туралы неміс және түрік тілдерінде жарияланған құжаттар жинағының материалдық құндылығы ерекше [4]. Осман империясында әскери саладағы тәжірибелік шараларын ұйымдастырған және түрік әскерін жаңа әдістермен жаттықтыру жұмыстарын жүргізген, сондай-ақ бірінші Дүниежүзілік соғыс жылдарында түрлі әскери миссияларды орындаған атақты генерал Лиман фон Сандерстің жеке естеліктері тақырыпқа қатысты аса маңызды деректердің бір бөлігін құрайды [5].

Ғылыми мақаланы жазуда, кешенді ізденіс жұмыстары жүргізіліп, онда негізінен шетелдік ғалымдардың ғылыми-теориялық тұжырымдары мен пікірлері қолданыс тапты. Ғылыми жұмыста тарих ғылымының дәстүрлі әдістері тарихи-салыстырма, тарихи жүйелеу және басқа да принциптері пайдаланылды. Сондай-ақ, теориялық және методологиялық негізі ретінде, әскери байланыстарды жазуда және осыған қатысты тарихи оқиғаларды баяндауда объективизм мен жан-жақтылық басым болды. Ғылыми мақаланы дайындауда отандық және дүниежүзілік тарих ғылымында орын алған прогресстер мен өзгерістер басшылыққа алынды. Осман империясында әскери саланы германдық үлгіде модернизациялауда және түрік армиясына немістік жүйені енгізу тарихын жазуда заманауи ғылыми әдістер мен пәнаралық тұжырымдар негіздемеге алынды. Ғылыми мақала негізінен еуропалық тарихпен және османдық тарихпен байланысты болғандықтан ғылыми жұмыста еуроцентристік, османистік, түркілік және басқа да жекелеген принциптер мен ұстанымдарға мойын бұрмай, тақырыптың мазмұнына шынайы талдау жасалды.

Талқылау. Ғылыми мақаланың тақырыбы отандық ғылымда негізінен аз қарастырылған тақырыптардың бірі болып саналады. XX ғасырдың басынан бастап-ақ неміс тарихшылары мен шығыстанушылары Германия мен Осман империясының байланыстарын зерттеуде белсенділік танытып, олар негізінен германияның Осман империясындағы саясатын негізге алды. Бұл мәселеге қатысты мәселелермен Паул Линденберг шұғылданып, ол [6] XIX ғасырдың соңғы ширегінде Осман империясының Шығыс провинцияларындағы Германияның саясатын көрсеткен. Келесі бір неміс ғалымы, шығыстанушы Мартин Хартман, Германияның Осман империясының Таяу Шығыстағы провинцияларындағы саясаты туралы зерттеді. Зерттеушінің басты тұжырымы XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында Германияның Осман империясының Шығыс аймақтарында саяси және экономикалық жобаларды қабылдап, оны жүзеге асыруымен

байланысты болып, және сонымен бірге ішінара Осман империясына герман әскерінің келу тарихын суреттейді [7].

Сонымен бірге тақырыпқа қатысты ғылыми жұмыстардың қатарында Карл Гельферих, Герман Теске сынды тарихшы, қоғамтанушы ғалымдардың зерттеулері маңызды орын иеленеді. Бұл аталған тарихшы-ғалымдар кайзерлік Германияның Осман империясындағы саясатын зерттей отырып, сонымен бірге [8] әскери саладағы байланысты мәліметтер берілген. XIX ғ. соңғы ширегінен бастап орын алған әскери саладағы байланыстар Герман Тескенің ғылыми еңбегінде көрсетіліп, онда генерал Кольмар фон дер Гольц пен басқа да офицерлердің қызметін көрсеткен [9].

XIX-XX ғасырлардағы осман-герман байланыстар тарихын зерттеуде көш бастайтын ғалымдар Ильбер Ортайлы [10], Мұрат Өзйүксел [11], Фахри Түрк [12] және басқалар болды. Бұл тақырып бойынша іргелі ғылыми еңбектердің бірі Ильбер Ортайлының еңбегі болып, онда құлдырау дәуіріндегі осман-герман саяси қатынастарын зерттеп, сонымен бірге Осман империясындағы немістер тарихын зерделеген. Зерттеу жұмысында, сұлтан II Абдулхамит пен герман канцлері II Вильгельм арасындағы саяси байланыстар жайлы ғылыми тұжырымдар көптеп орын алған. Зерттеу жұмысында әскери байланыстарға назар аударылған. Профессор Фахри Түрк әскери байланыстар туралы арнайы ғылыми монография жариялап, онда германдық компаниялардың әскери саладағы қызметі мен сыртқы қару-жарақ саудасын қарастырған.

Зерттеу нәтижелері

Әскери байланыстардың алғышарттары. Осман империясы орта ғасырларда Еуропада саяси және әскери күш-қуаты дамыған мемлекет болып, Еуропаның әрбір беделді мемлекеті онымен санасып отырды. Испандық және австриялық Габсбургтер мен Қасиетті Рим империясы, Франция және Ағылшын корольдіктері осындай жағдайда болды. Алайда, Жаңа заманда мемлекеттің саяси-әскери күш-қуаты тоқырауды сезінді. Бұрынғы кезде түріктермен санасуға мәжбүр болған еуропалық державалар енді оны басып озып, түріктердің Еуропада беделі біртіндеп түсе бастады. Мұның басты себептері теңіз жолдары ашылған соң Еуропа елдерінен түсетін алым-салық пен баж азайды, сыртқы сауда мен табыс қысқарды және сұлтан сарайын көбінесе дарынсыз сұлтандар мен олардың әйелдері немесе аналары басқарды. Осының салдарынан Осман империясы XIX ғасырға, яғни Жаңа заманның екінші кезеңіне реформалармен кірді. Басты мақсат империяның күш-қуатын қалпына келтіріп, барлық салаларды жаңа еуропалық үлгіде модернизациялау қажет болды. Солардың бірі әскери саладағы модернизациялау жұмыстары маңызды болды. Себебі, XVIII ғасырдың екінші жартысы мен XIX ғ. басында Осман империясы еуропалық империялармен толассыз соғыс жүргізіп, оның барлығында дерлік жеңіліске ұшырап отырды. Мұның барлығы әскери тәртіп пен жүйенің шірігендігін, жауынгерлердің дәрменсіздігін және жігерсіздігін көрсетті.

Әскери саладағы реформалау жұмыстары сұлтан II Селімнің реформаларымен басталып, кейіннен ол Танзимат реформалары кезінде де өз жалғасын тапты. XIX ғасырда Османлы мемлекеті мен армиясы, егер Еуропадағы беделді держава мәртебесін сақтап қалғысы келсе, оны қайта құру немесе реформалауды қажет екендігін түсінді. Сұлтан III Селім бұл процесті XIX ғасырдың басында өзінің реформалары аясында жаңа және заманауи Османлы армиясын құруға кезінде жүргізуге тырысты. «Низам-и-Жедид» (жаңа тәртіп) деп аталатын жаңа реформа аясында әскери саланың жаңартылуы қарастырылып, [13] сол кезде еуропалық үлгідегі армияны жасақтау үшін Пруссия корольдігінен көмек алынған еді. Бұған жауап ретінде Пруссиядан мамандар алынып, ол бойынша осман әскерін жалпы қадағалау жұмыстарын пруссиялық офицер, полковник фон Гетце жүргізді, сондай-ақ ара-тұра пруссиялық офицерлер Осман мемлекетінің Ресейге қарсы жорықтарына қатысып отырды [14].

Осылайша Осман империясы мен германия арасындағы әскери саладағы байланыстардың басы сонау Пруссия заманынан басталды. Осман сұлтандары мен Пруссия корольдерінің арасында тиімді қарым-қатынастар орнап, ол бойынша пруссиялық әскербасылар Стамбулға келіп отырды. Олар тұрақты түрде келмегенімен, әр жылдарда келіп, түрік әскерін машықтандырып отырды. Бұл кезде осман әскерін еуропалық үлгіде жаңартуға ескі жүйемен жұмыс істеп келе жатқан Янычарлар корпусының кедергісі үлкен болды. Сұлтан III Селім бастаған әскери реформалар осы янычарлардың көтерілісіне байланысты сәтсіз болды. Осман қоғамындағы позициясын сақтау үшін ескі жүйені сақтауға тырысқан Янычар корпусы мүшелерінің қарсылығы үлкен болып, алайда ол жойылуы тиіс болды. Себебі, янычарлық жүйе жаңартуды қажетсінбеді. Ақыры, Осман империясында әскери реформалардың жақтаушысы болған сұлтан Махмуд II (1808-1839 жж.) 1826 жылы Янычар корпусын толығымен жойып, оның көптеген мүшелерін өлтірді. Бұл Османлы

қоғамында, сондай-ақ армияда реформа қозғалысында анағұрлым жан-жақты реформалар жүргізуге мүмкіндік берді.

XIX ғ. 30-жылдарынан бастап Танзимат деген атпен қайта жандаған реформалық қозғалыстар әскери салада осман билігінің назарын Еуропаға қайта аудартты. Осман үкіметі тарапынан Пруссияға ұсыныс білдірілді және Пруссия тарапынан османдарға әскери басшылық қайта қамтамасыз етілді. Бұл кезде Пруссия бас штабының капитаны Гельмут фон Молтке мен лейтенант фон Берг реформаларды басқару үшін 1835 жылы Стамбулға жіберілді. Олар Осман империясында болған кезінде 1836 ж. қаңтар сұлтан Пруссия үкіметінен Османлы армиясын оқыту үшін үш жылдық келісім-шарттары бар он бір офицер мен төрт сержант жіберуді өтінді. Алайда офицерлерді тағайындау кейінге қалдырылды. Ақыры, екі мемлекет фон Молткeden басқа үш офицерді ғана алдыруға келісті. Бұлар 1837 жылы тамызда Стамбулға келген фон Винк, Фишер және фон Мюльбах болатын [14, 11-15 с.].

Мұның барлығы сұлтан II Махмұт тарапынан жүзеге асырылып, Гельмут фон Молтке Стамбул-дағы барлық неміс немесе пруссиялық әскерилерді өз бақылауында ұстады. Осман билігі тарапынан мұндай жұмыстар кейіннен де өз жалғасын тапты. Пруссиялық генерал Гельмут Карл Бернхард фон Молтке 1840 жылдардың аяғында Османлы сұлтанының әскери кеңесшісі қызметін атқарып жүрген кезінде немістердің қазіргі Анадолыға енуіне шақырды. Молтке түрік тілінде сөйлеуді үйренді, аймақты көп аралады және империяда болған уақыты туралы екі кітап жазды. Жоғарыда айтылғандай, неміс ғалымдары аймақтың мәдениеті мен діні туралы жоғары бағаланған зерттеулер жүргізді [15].

1839 жылы II Махмұт қайтыс болған соң бұл мәселеде біраз іркіліс орын алды. Сұлтан II Махмұттан соң мемлекет басында болған сұлтандар Абдулмежид (1839-1861) және Абдулазиз (1861-1876) Осман империясының армиясын реформалау бойынша күш-жігерін жалғастырды, тағы да көптеген пруссиялық офицерлерді оқыту және басқару үшін тартты. Алайда бұл жолы оларды Пруссия мемлекеті ресми түрде жіберген жоқ. Оның орнына олар отставкадағы қызметшілерді жіберді, себебі, отставкадағы әскери мамандар зейнетке шыққан соң олар Пруссия армиясында белсенді қызметте болмады. Пруссиялық, яғни неміс офицерлері Танзимат реформаларының екіге бөлініп қалған кезінде халықаралық деңгейде орын алған үлкен соғыс 1853-1856 жылдардағы Қырым соғысы кезінде османлыларға көмектесті. Бұрынғы пруссиялық артиллерия офицерлері фон Кучковский, Швенцфейер, Вендт, Грунвальд, сынды әскербасылар османлыларға артиллериялық батальондарын қайта құруға көмектесті.

Қырым соғысы қарсаңында және соғыстан кейінгі кезеңде халықаралық қатынастарда үлкен шиеленістер орын алып, ол Шығыс мәселесімен байланысты болды. Салыстырмалы түрде алғанда әлемдік империялар арасында әлсіз деп саналған Осман империясын өзінің ықпалынан шығарғысы келмеген Англия мен Франция және Ресей оны сыртқы әлемнен оқшаулағысы келді. Аталған империялардың Осман империясының аумағында саяси-экономикалық жобалары бар еді. Алғашқыда, дәлірек айтқанда XIX ғ. 20-30 жылдары Ұлыбритания Осман империясына қысым көрсетіп, түріктерді Пруссиямен байланыстыруға мәжбүр еткен еді. Түріктер Пруссиямен жақындасып, өзінің әскери жағдайын реттеуге тырысуы Ұлыбританияны әбігерге салды. Ұлыбританияның Сыртқы істер министрі лорд Палмерстон бұл жағдайды Лондонның Стамбулға ықпал ету қабілетін төмендетеді деп үрейленді. Ендігі кезекте Ұлыбритания Осман империясының жанынан табыла бастады және оның халықаралық саясаттағы мүддесін қорғай бастады. Солардың бір мысалы Қырым соғысында Британияның Осман мемлекетін қолдап, оның жанында Ресейге қарсы соғысуы болды.

Бұдан соң ағылшындар түріктерді Осман мемлекетін Пруссиядан бас тартуға көндіре бастады. Бұған дейін Англия Ресей мен Франция жағында болып, Франция Алжирді, Ресей Қырым мен Кавказды иеленген кезде бейтараптық танытқан еді. Ендігі кезекте Ресейдің Осман империясына қысымы кезінде Британия оның жағында болды [17]. Осыдан барып, Пруссия мен Осман империясы арасында әскери салада іркіліс орын алып, ол біраз жылға созылады.

Әскери саладағы байланыстардың орнауы. Осман империясы мен Германия арасындағы ресми Пруссия заманынан кейінгі әскери саладағы байланыстар Кайзерлік кезеңде орнады. Бұл кездегі байланыстар герман канцлері Отто фон Бисмарк және II Абдулхамит арасындағы байланыстар негізінде орнады. 1871 жылдан 1890 жылға дейін Бисмарк Жаңа Кайзерлік Германия империясын, ал II Абдулхамит (1876-1909) Осман империясын сәтті басқарды. Жаңа Германия империясы индустриалды, күшті және біртұтас мемлекет болған кезде, Осман империясы барған сайын әлсіреп, ішкі бытыраңқы құрылымға айналды, ал сыртқы саясатта өз аумақтарын бірнеше ішкі және сыртқы қауіптерден аулақ ұстауға назар аударды.

Бұл кезде Осман империясына сыртқы империялардан өзіне мықты дос және саясатта адал серіктес керек болды. XIX ғ. соңына қарай Англия мен Ресейдің саясаты барынша белгілі бола түсті. Олар Түркияны сан түрі аймаққа бөліп билегісі келді және оны түгел өз отарына айналдыра алатын анық еді. Атап айтқанда, XIX ғ. 70-80 жылдары Ұлыбританияға өз мүдделері үшін ол 1878 жылғы Берлин конгресін Кипрді басып алу үшін пайдаланды және кейіннен Мысырды да басып алуға ниетті болды, Суэц каналы арқылы Шығыстағы теңіздерге және Үндістанға кіруді бақылаудан басқа кем дегенде бір басқа себеп бар.

Сұлтан II Абдулхамит басқа ұлы державаларға да сене алмайтынын түсінді [18]. Француздардың 1881 жылы Тунисті басып алуы, Ресейдің Балқан мен Түрік бұғаздарына деген талаптары, одан кейінгі Австрия-Венгрияның Босния-Герцеговинадан Балқанның батысы мен оңтүстігіне қарай оккупациясын кеңейту әрекеті және италияндықтардың Триполиге деген талаптары оны қайтадан жаулап алу туралы ойлануға мәжбүр етті. Осылайша, Осман империясының территориясына деген амбициясы жоқ жалғыз еуропалық держава ол – Германия болды [19].

Осман империясында сұлтан II Абдулхамит реакцияшыл емес, реформатор болды. Ол өз билігіне қарсылықты қаламаса да, империяны одан әрі аумақтық және саяси шығындарға қарсы тұру үшін жеткілікті түрде нығайту үшін әскери, полиция және сот және әкімшілік ұйымдарда түбегейлі реформалар жасауға мәжбүр болды. Неміс әскерінің 1871 жылы француз әскеріне қарсы жетістігі оны таң қалдырды. Бұл қызығушылық Берлин конгресінде Германияның көмегі арқылы күшейді. Осыдан соң, арадан көп ұзамай, 1880 жылдан кейін ол Осман армиясына енгізіп жатқан реформаларды басқару үшін империяға неміс әскери және азаматтық офицерлерін тарту үшін қарқынды жұмыс-тарды бастады.

Дегенмен, Отто фон Бисмарк Османлы істеріне белсенді араласуды аса құптамады және болашақта түріктерге көмекке бола Германияның күшін сарп еткісі келмеді. Бірақ, канцлерді Германия елшісі граф Хатцфельд көндірді, ол Осман империясымен саяси-әскери серіктестік Германия үшін тиімді болады деп сендірді [20]. Ақыры Осман империясы тарапынан жасалған сұраныс пен ұсынысқа жауап ретінде 1882 жылы 11 сәуірде кайзер, II Вильгельм Осман империясына төрт неміс офицерін тағайындауды мақұлдады [14, 31 р.]. Олар офицер полковник фон Кехлер (комиссия басшысы), капитан Кампхеневеер, капитан фон Хебе және капитан Ристоу болды. Кейіннен сұлтан II Абдулхамит әскери білім мен кәсіптік дайындықты қайта құруға көмектесу үшін қосымша офицерлер сұрады. Бұл өтініш те қабылданды және 1883 жылы 18 маусымда майор Барон Колмар фон дер Гольц Османлы армиясында мансабын бастады, ол өз міндетін Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Месопотамияда қайтыс болғанға дейін бірнеше үзілістермен жалғастырды [19, 7 с].

Бір қарағанда, сұлтан II Абдулхамит сол кезде небәрі 10 жыл өмір сүрген Германиядан көмек сұрауға шешім қабылдағаны біртүрлі болып көрінуі мүмкін. Алайда, егер сіз кезеңнің геосаяси динамикасына мұқият қарасаңыз, оның немістермен серіктестікке кіру туралы шешімі айқынырақ болады. Біріншіден, ол неміс армиясының ұйымшылдығына сүйсініп, оның 1870-1871 жылдары Францияны жеңгеніне тәнті болды. Сонымен қатар, ең бастысы, жас Герман мемлекеті, ағылшын, француз немесе орыстан айырмашылығы, Осман империясын тұрақсыз етуге мүдделі емес еді. Герман мемлекетімен серіктестік және мүмкін стратегиялық одақ басқа державалардың империялық амбицияларына қарсы тұрып қана қоймай, Османлы қарулы күштерінің беделі мен жауынгерлік қабілетін қалпына келтіреді деген ой басым болды. Не болса да II Абдулхамит Герман басшылығымен Одақ құруды орынды деп шешті. Бұл не болса да тарихи шешім еді. Басқа еуропалық империялардан жақсылық көре алмаған түріктер үшін Германия жаңа бір серіктес болады деген үміт басым болды. Әскери салада бірлесіп, Одақ құрып кетердей болса түріктер бұрынғы уысынан шыққан жерлерді қайтары мақсат етті. Ендігі кезекте Германиямен жасалған келісімдер алдағы уақытта қандай болатынын тек уақыттың өзі көрсететін еді.

Осман империясына Германиядан келетін әскери тұлғалардың негізгі міндеттері – Османлы армиясының германдық үлгіде заманауи сипатта ұйымдастырылуы мен жағдайы туралы баяндамалар дайындау және қажет реформалар мен қайта құрулар туралы кеңес беру болды. Алайда олар ұзақ уақыт бойы егжей-тегжейлі есептер қабылдады, ол біраз уақытқа дейін күшіне енген жоқ, өйткені II Абдулхамит әскерін жаңартқысы келсе де, оның ұзақ уақытқа созылған күдігі басым болып, онда қайта ұйымдастырылған және күшейтілген армияның қандай болуы мүмкін деген өзіндік күмән басым болды [10, 60 с.]. Дегенмен, келісім қабылданды, ендігі кезекте тек алға қарай әрекет ету керек болды.

Әскери мамандардың келуі және модернизациялық жұмыстар. Неміс мемлекетінің әскери саладан тыс бастаған саяси-экономикалық әрекеттері ресми түрде басталып, сонымен бірге 1880 жылдардың басында Османлы армиясын жаңғырту бойынша әскери миссиялар осылайша басталды. Бұл бастапқы келісім тез арада кеңейіп, ірі инфрақұрылымдық жобаларды құруға неміс қаржы институттарының көмегін қоса бастады. 1882 жылғы келісімнен кейін неміс әскери адамдарының саны уақыт санап артып отырды. Басты мақсат – Осман империясының армиясын германдық үлгіде жаңартып модернизациялау болды.

Тиісті қабылданған келісімдерге сүйене отырып, немістер Осман империясының аумағын жеті әскери округке бөлді, олардың әрқайсысында өз әскері болды. Сонымен қатар, Осман жаяу әскері неміс үлгісінде қайта құрылды, Осман офицерлерін дайындайтын мектептер жүйесі кеңейтілді (және оларға сабақ беру үшін немістерді тағайындады), османлылар неміс әскерге шақыру жүйесін қабылдады және бұрынғысынша Пруссия моделіне негізделген Османлы Бас әскери штабы құрылды [21].

Германияның Әскери реформалар жөніндегі комиссиясы кімнің басшылық еткеніне қарамастан, 1871 жылдан кейін бүкіл Германия үшін қабылданған әскери ұйымның Пруссия үлгісін Осман империясындағы реформалардың негізі ретінде пайдаланды. Армияны дамыту мен ұстаудың бұл әдісі 1806 жылы Пруссияның Йенадағы жеңілісінен кейін пайда болған еді және ол Батыс Еуропа мемлекеттерінің көпшілігі қабылданған негізгі әскери үлгілердің бірі саналды [22]. Бұл модель әскерилерге қысқа мерзімді міндеттемелерді талап етті.

Османлы әскерлерін қайта ұйымдастыру және қайта даярлау үшін немістер Осман империясына неміс офицерлерінің едәуір санын жіберді [23]. Сонымен қатар, Осман империясындағы немістердің әскери ықпалы Осман империясының реформаларынан да асып түсті. Айта кететін маңызды мәселелердің бірі – Осман империясында болған германдық әскерилер арасында тыңшылар көп болып, олар болашақта империяның құлауына немесе ішкі өміріне кері ықпал етіп және мемлекетте германдық империализм үстемдік етіп кетуі мүмкін деген саясат пен күмән басым болды.

Дегенмен, герман әскери жүйесін қабылдауды империализммен теңестіруге болмайтынын түріктер жақсы түсінді. Себебі, неміс әскери моделін қабылданған елдердің басым көпшілігінде герман империализмі болған жоқ. Алайда, неміс әскери моделі қабылданған басқа елдердің көпшілігінен айырмашылығы, Осман империясында Германияның империялық саясаты дамыды. Дегенмен, бұл түріктер үшін қауіпті емес еді. Осман империясының неміс әскери моделін қабылдау неміс қаруын сатып алуды білдірді. Ол әскери саладағы сауданы дамытуға мүмкіндік берді. Демек, Германия өз қаруын Осман империясына ешбір кедергісіз сататын болды. Бұл өз алдына жеке тақырып немесе жеке мәселе болып табылады.

Сұлтан II Абдулхамит кезінде оның арнайы нұсқауы бойынша неміс офицерлері Османлы флотында да қызмет етті. Бірнеше жыл қызмет еткеннен кейін капитан Старкер 1891 жылы Германияға оралды. Оның орнына 1892 жылы капитан-лейтенант Калау фон Хофе тағайындалды. Әскери-теңіз күштерінің министрі Хасан пашамен бірнеше рет болғанына қарамастан, ол Осман империясында болған жылдары пайдалы қызмет көрсетті [24].

Реформаны қабылдаған түрік армиясының орталық үкіметтің провинцияларға өз ықпалын кеңейту қабілетіне ықпал ету мүмкіндігі артты. Мемлекетте неміс әскери моделінің бөлігі ретінде жұмыс істеуге арналған офицерлердің жаңа класы қалыптасты. Бұл жаңа офицерлер класы неміс нұсқаушыларымен тығыз байланысты болды, ал соңғылары империяда айтарлықтай ықпалға ие болды. Немістер мен Османлы офицерлері арасындағы тығыз қарым-қатынастың маңызды тұсы екі мемлекет әскерлерінің өздерінің империялық амбицияларын қорғауға бейім болды. Неміс әскерилері мемлекеттегі әскерлерді бірнеше түрге бөлді. Неміс офицерлерінің пайымдауынша Осман империясында "мемлекеттің азаматтық және әскери бөлімдері арасында ешқандай айырмашылық болған жоқ, өйткені екі функция да бір адамның міндеттерінде жиі біріктірілді" деп көрсетеді [25].

Олардың ойынша егер азаматтық және әскери міндеттер арасында ешқандай айырмашылық болмаса онда тәртіп немесе жүйе болмайды және армия әлсіз болады деп сипаттай отырып, оны өзгертудің қажеттігін басшылыққа алды. Осылайша, түрік армиясында немістер бір уақытта маңызды саяси ықпалға ие болды.

Немістерге бұл ықпалды кеңейтуге мүмкіндік беретін негізгі әдіс жаңа Осман офицерлер корпусының дайындығы және соның салдарынан адалдығы болды. Соңғы жылдары тарихшылар Осман мемлекетінің офицерлер корпусы батыстық әдістер мен ойлау үлгілерін оның ішінде әрине германдық моделді қабылдағанын атай отырып, әскери білім алуда неміс әскери білімі осы

саладағы сауаттылықтың авангарды болды деген тұжырымды алға тартады және мұның маңыздылығын ерекше атап өтеді. Мұндағы айтылатын маңызды жағдай түрік жастарының германиялық оқу орындарында білім алуы болды. Мысалы, 1873-1897 жылдар аралығында, әсіресе 1882 жылдан кейін, Османлы Әскери академиясын 3918 офицер бітірді, мұнда неміс әскерилері сабақ берді және түрік жас әскери оқушылары Германияға деген сүйіспеншілікке ие болды. Сол сияқты осы академияда атақты офицер фон дер Гольц сабақ беру үшін жұмысқа келді [21, 12 р.]. Әскери-техникалық мектеп құрылып, оның түрік армиясын модернизациялаудағы орны бөлек болды.

Сонымен қатар, ең талантты деп саналатын көптеген түрік жастары әскери білім алу үшін Германияға барды, онда олар неміс әскери доктринасын одан әрі дайындауға және оқытуға қатысты. Бұл жаңа армияны дайындаудың негізгі бір әдісі болды. Германиядан әскери оқу бітіргендер Осман империясында бірінші кезекте заманауи тәртіп енгізсе, екіншіден германдық тәртіпті енгізді. Олар үшін Германия өте ыстық болып саналды. Солардың бірі атақты Осман империясының соғыс министрі Энвер паша еді [26].

Осман империясында германиялық атташелердің де қызметі жоғары болды. Атақты офицер фон дер Гольц атташе болып, ол кейін қызметтен босаған соң Османлы қызметіндегі ең сәтті неміс әскери атташесі 1897 жылдан 1901 жылға дейін қызмет еткен майор Курт Морген болды. Одан кейін Вальтер фон Штремпель 1907 жылдан бастап 1914 жылы Осман империясына Лиман фон Сандерс бастаған әскери комиссия келгенге дейін ықпалды тұлға болды [27]. 1898 жылы Осман империясында тек үш ресми неміс әскери реформаторы қалды, олар: маршал Кампхеневер, генералдар Фон Грумбков және фон Хофе. Курт Морган өз үкіметінен білікті әскери офицерлерді жіберуді талап етті. 1899 жылы капитандар Месмер-Салдерн мен фон Рюдгиш Түркияға жіберілді. 1901 жылы оларға майорлар Фон Дитфурт, Имхофф және Аулер қосылды.

Бұл офицерлер бұғаздар мен Стамбулды нығайтуды күшейтуге арналған "бекініс комиссиясына" қатысты. 1907 жылы генерал Дитфурт тоғыз айлық теориялық және қолданбалы курстар өткізетін "үлгілі батальондар құруды ұсынды және жүзеге асырды. 1908 жылдың наурызында үшінші мерзімнің басында жасалған есептерде бұл батальондар жақсы нәтиже көрсеткені айтылған. Алайда, Османлы офицерлерінің ұқсас лауазымдардағы жалақысынан үш есе көп неміс офицерлерінің жалақысы соңғыларының арасында айтарлықтай наразылық тудырды. Сонымен қатар, аға буын генералдары қолданылған ерекше реформаларға ыңғайсыз болды. Нәтижесінде, 1908-1909 жылдардағы жас түрік төңкерісінен кейін Османлы баспасөзінің көп бөлігі неміс офицерлерін жұмыстан шығаруды жақтай бастады.

Ынтымақтастық Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде екі тарап ресми әскери одақ құрып, тіпті неміс генералы Лимон фон Сандерсті Түрік Қарулы күштерінің басшысы етіп тағайындаған кезде аяқталды. Бұл одақ соғыста екі империяның жеңілісі мен ыдырауымен кенеттен үзілгенімен, ол бізге жұмсақ күш империализмінің бірегей әрекетін ұсынады. Лимон фон Сандерстің Түрік әскери істеріне араласуы Осман империясының Орталық державалар жағында Бірінші дүниежүзілік соғысқа еріксіз түрде кіруіне әкелді деген мәлімдеме болып табылады.

Кольмар фон дер Гольц паша. Осман империясын заманауи түрле модернизациялауға өлшеусіз үлес қосқан неміс генералдарының бірі атақты офицер Кольмар фон дер Гольц болды. Неміс миссиясына жауапты бас офицер және Стамбулға бірінші келген Кольмар Фрейхер фон дер Гольц болды. Потсдамдағы Әскери колледжінің беделді профессоры және талдаушысы фон дер Гольц өзінің Түркияға тағайындалуын түрік армиясын модернизациялау процесін басқаратын жауапты тұлға ретінде қарастырды [28]. Ол Осман империясына адал болды, түрік халқының адал екені және мұнда еуропалық немесе қандай да бір жаңашылдықтың және жалпы реформаның қажет екендігін көзімен көрді. Оның ойынша Осман империясының модернизациялану процесінде тек Германияның мүдделеріне сай келетін жолмен ғана емес, сонымен қатар түріктерге заманауи институттар ішінде қазіргі заманға дейінгі рухын сақтап қалуға мүмкіндік беру қажет болды.

1883 жылы маусымда майор фон дер Гольц түрік армиясының қызметіне штаб-подполковник дәрежесімен Әскери мектептер инспекциясының бастығы болып тағайындалды және жас Түрік офицерлерін дайындауға елеулі үлес қосты. 1886 жылы Сұлтан оны Бас штаб бастығының орынбасары дәрежесіне көтерді, ол Түрік әскери оқу орындарын жаңарту бойынша кеңес беруді жалғастырды [29]. Фон дер Гольц сонымен қатар Түрік теңіз флоты мен Дарданел және Босфор бұғаздарының бекіністерін жақсартуға көмектесті. Ол тіпті Түрік әскери вокзалдарының құрылысы мен абаттандыру жұмыстарына жетекшілік ететін комитетте жұмыс істеді. Осман империясында әскери саланы германдық үлгіде модернизациялаған генералдардың бірі осы Кольмар фон дер Гольц болды.

Фон дер Гольцтің Осман империясындағы алғашқы қызметі 1895 жылы аяқталды. Тарихшы Л. Валлах, ол өзінің 12 жылдық алғашқы қызметінде фон дер Гольц бірнеше кітаптар мен брошюралар шығарды деп мәлімдейді және ол Түрік армиясының жағдайына байланысты Германия елшілігімен және неміс әскери штабымен тікелей байланысқан жалғыз неміс реформаторы болды [14, 34 s] Гольц Германияда құмарлықтары мен амбицияларына кедергі келтірген неміс офицерінің әдеттегі сәтті мысалы болды. Ол белсенді, еңбекқор және ақылды саяси барлау офицері, сондай-ақ әскери сарапшы болды, бірақ Германияда оның құмарлықтары мен амбицияларына кедергі болды. Ол Түрік генералдарына әсер еткен және түрік армиясын жақсы білетін жалғыз неміс офицері болды.

Оған сый-құрмет пен ризашылық ретінде осман үкіметі Паша титулын сыйлады. Ол ара-тұра Германияға барып-келіп отырды. Фон дер Гольц Осман империясында болған жылдары көп нәрсені қабылдады және қол жеткізді, сондықтан Германияға оралғаннан кейін Германия үкіметі Осман империясында кеткеннен кейін қалған олқылықтың орнын толтыру үшін бірнеше әскери және теңіз атташелерін тағайындауға мәжбүр болды.

Ал, Гольцтің офицерлер корпусын модернизациялау миссиясы мен оның империяның көп бөлігінің қазіргі заманға дейінгі артта қалған жағдайына деген қызығушылығы арасындағы бұл шизофрениялық қақтығыс Бірінші дүниежүзілік соғыстың соңына дейін Германияның империяға деген ресми көзқарасына қатты әсер етті. Фон дер Гольц түріктерге олардың модернизациялау күш-жігеріне көмектескісі келіп қана қоймай, екі мәдениет арасындағы терең байланысты көрді. Фон дер Гольц түріктерді немістермен немесе басқа еуропалық державалармен тең деп санамағанымен, түріктердің көп ұлтты үлкен империяны әлі де болса бақылауында ұстауы оған қатты әсер етті. Орталық Еуропадағы немістер сияқты түріктер үшін де өз иеліктерінің орны болды. Әрқайсысы өздерінің ықпал ету аймақтарын бағындыру және өсіру ауыртпалығын жете түсінді.

Генерал фон дер Гольц 1883 жылы миссия үшін жауапкершілікті өз мойнына алып, келесі он екі жыл бойы осы лауазымды қызметті сақтап қалды[30] Осы уақыт ішінде ол түрік армиясының инспекторы қызметін атқарды, Османлы әскери колледжінде нұсқаушы болды, Осман империясының кейбір маңызды болашақ басшыларымен қарым-қатынас орнатты, сансыз офицерлерді оқытты және дайындады, олардың көпшілігі түрік армиясында ең жоғары деңгейге жетті. Ресми кадрлар колледжін құрды және маңызды саяси байланыстар орнатты. Осы және басқа да іс-шараларға сүйене отырып, Осман империясына жіберілген неміс офицерлері мен түрік әскерилері арасындағы қарым-қатынас өте тығыз болды, ақырында Осман үкіметі өз армиясын неміс үлгісінде толығымен қайта құруға мүмкіндік берді[30, 15-22 s.]

Мәдени айырмашылықтар мен оны орналастырудың экзотикасына таң қалудың орнына, фон дер Гольц бірден дамымаған Шығыс Пруссиядағы ауылы мен балалық шағының алаңсыз жылдары туралы көріністерге ие болды. Оның ретроспективті көзқарастарын одан да ерекше етіп көрсететін нәрсе – оның түрік үкіметі офицерлер корпусын жаңарту және оларды болашақ қақтығыстармен күресуге дайындау үшін пайдаланғаны болды. Расында, генералды түріктер Бірінші Дүниежүзілік соғыста пайдаланды. Генерал фон дер Гольц болашақ соғыстар екі тұрақты армия арасында емес, бүкіл өркениеттер арасындағы жалпы соғыстар болады деп болжады. Бұл қақтығыстарға тек жауынгерлер ғана емес, сонымен қатар екі жақтағы бейбіт тұрғындардың өмірі де қатысады деді. Гольц бұл соғысты "бүкіл халықтардың тағдырын" шешетін апатты оқиғалар ретінде елестеткен.

Қорытынды. Қорыта айтқанда Осман империясы мен Кайзерлік Германия арасындағы байланыстардың негізгі бағыттарының бірі – Әскери саладағы байланыстар болды. Әскери саладағы байланыстар екі мемлекет арасындағы саяси және экономикалық байланыстардың жоғары деңгейде екенін көрсетіп берді. Екі мемлекеттің арасында мұндай жақсы қарым-қатынас болмаса әскери салада байланыс орнамауы мүмкін еді. Сұлтан II Абдулхамиттің жылдар бойына ойлана отырып, ақыры неміс әскерилерін өз еліне алып кіруі өзінің оң нәтижелерін молынан берді. Бірінші кезекте, Германия әскербасылары түрік әскерлерін заманауи германдық үлгіде қайта дайындады. Екіншіден түрік әскері заманауи қару-жарақ түрлерін қолдануды үйренді және меңгерді.

Герман әскері 1882 жылдан бастап бірінші Дүниежүзілік соғыстың аяқталуына дейінгі кезеңде Осман империясының аумағында болды. Ең маңызды қорытындылардың бірі ретінде түрік армиясының германдық үлгіде модернизациялануы салдарынан оның тәжірибесі артты. Соның негізінде Осман империясының армиясы әлемдегі тәжірибелі армиялардың қатарынан орын алды. Мұның басты мысалы Бірінші Дүниежүзілік соғыста көрінді. Тіпті, Балқан соғыстарына дейін (1912-1913 жж.) түрік армиясының техникасы жаңартылды, бірақ армия құрылымын, оның

офицерлік корпусын және қолбасшылық тізбегін реформалауға толық күш-жігер жұмсалмады. Мұның бәрі немістермен аса тығыз байланысудың нәтижесі еді. Осман империясында немістердің әскери, экономикалық және дипломатиялық қарым-қатынастары түріктерге жаңа динамизм бергені сөзсіз.

Армиядағы жаңа тәртіп енгізілгенімен неміс офицерлеріне алғашқы кездері Осман армиясында түбегейлі өзгерістер енгізуге ешқашан рұқсат етілмеді, өйткені сұлтан II Абдулхамит қуатты армия оның авторитарлық режиміне үлкен қауіп төндіруі мүмкін еді. Дегенмен тарихшылар мен зерттеушілердің тұжырымдарында сұлтан II Абдулхамит Германиямен қарым-қатынасты дамыта отырып, өз империясының өмірін ұзарта алды. Оның басты мысалы империяда германиялық әскерилер жүргендіктен, Ресей, Ұлыбритания немесе басқа да сыртқы күштер Осман мемлекетіне қыр көрсете алмады. Сұлтан II Абдулхамиттің Германияны пайдаланып Франция, Ресей және Ұлыбританияның амбициясын жеңілдеткен саясаты жақсы нәтиже берді.

Ал, Германияға келсек, Осман империясының әскери жаңартуда немістердің саясаты өзгеше болды. Немістердің әскери қолдауы шын мәнінде әскери көмекке қарағанда саяси және экономикалық мақсаттармен астасып жатты. Германия Осман империясына қолдау көрсете отырып, оның арзан шикізаты мен рыногын пайдалануға тырысты. Осылайша, түрік экономикасында үстемдік Ұлыбританиядан Германияға ауысты. Сонымен қатар, әскери байланыстар нәтижесінде Германия жаңа дипломатиялық қорғаушы ретінде Ұлыбританияны ауыстырды. Осман империясы мен германия арасындағы мұндай әскери байланыстар бірінші Дүниежүзілік соғыстың аяғына дейін жалғасты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. БОА. *(Османлы мұрағаты Ішкі істер министрлігінің саяси бөлімінің құжаты)*
2. *Британские документы по иностранным делам: отчеты и документы из конфиденциальной печати Министерства иностранных дел, Османской империи. Редакция Кеннет Борн и Кэмерон Ватт. - Мэрилендский университет Америки. 1984. Т 36.*
3. Антуан Х. *Лес Провинции Арабы Де-Империя Омен А-Ама-де-Франс 1793-1918 гг. - Бейрут: Les Editions Universitaries Du Liban, 1988. – С. 536.*
4. Гольц С. *Анадолы экскурсиялары. – Радерборн: Кітапқұмарлар, 1896. – 460*
5. *Бес жыл Түркия. Атты әскер генералы Лиман фон Сандерс. Көптеген мәтіндік эскиздер және үш карта қосымшалары бар. Лиман, Сандерс. Берлин: Август Шерл, 1920. – 420 б*
6. *Пол Линденберг. Шығыстағы неміс жолында. – Берлин: Думмлер, 1902. – С.320.*
7. *Мартин Хартман. Ислам: Тарих сенім құқығы. - Лейпциг: Хаупт, 1909 ж. – С. 188*
8. *Карл Хельфферич, Жаңа Германиядағы неміс түрік саясаты, жеке жазбалардағы неміс саясатының негізгі сұрақтары, – Берлин: Hrgb. Герман Джордан, 1921, – 31*
9. *Герман Теске: Кольмар Фрейхер фон дер Гольц. Әскери прогресс жолындағы күрескер. Геттинген 1957. – 88 р.*
10. *Ортайлы И. Осман империясындағы немістер. – Стамбул: Біріккен, 1983. – С. 165.*
11. *Мұрат Озюксель. Османлы-Германия қатынастарындағы Анадолы-Бағдат темір жолдары. – Стамбул: Арба, 1988. – 306 б.*
12. *Фахри Түрік, Түркия мен Германия арасындағы қару саудасы 1871-1914, – Стамбул: Мәдениет және өнер, 2012. – 299 б.*
13. Шоу, Дж. Стэнфорд. «Происхождение османской военной реформы: Кедидная армия NIZA-1 султана Селима 3». // *Журнал современной истории. Том 37, 3 сентября 1965 года. – С. 291-306.*
14. *Джехуда Лотар Уоллах. Әскери көмектің анатомиясы: Пруссия-Германияның Түркияға әскери делегациялары, 1835-1919 ж. Анкара: Бас штаб баспаханасы, 1985 – С. 250.*
15. *Фридман, Исаия. Германия, Турция и Сионизм, 1897-1918. Оксфорд [англ.]: Пресс, 1977. – С. 461.*
16. *Мэтью С. Андерсон. Восточный вопрос, 1774-1923 гг.: Исследование в области международ-ных отношений. Macmillan 1966 - 463 P*
17. *Орал Сандер, Феникстің көтерілуі мен құлдырауы: Османлы дипломатиясының тарихы туралы эссе, - Анкара: Имге баспасы, 1993. – 308 б.*
18. *Ферозе А.К. Ясами. Абдулхамидтің сыртқы саясаты. Османлылар Дувел-и Кереметке қарсы. – Стамбул: ХРОНИКАЛЫҚ КІТАП. 2020. – 376 б.*

19. Севги Четинкая, «Османлы мемлекетінің Бірінші дүниежүзілік соғысқа кіруі», жарияланбаған Ph.D. жұмыс, Стамбул университеті, 1995, – 108 б.
20. Махмуд Мұхтар, Өткеннің жаман көзі: Берлин келісімінен жалты соғысқа дейінгі Еуропа және Түркия-Германия қатынастары, – Стамбул: Өтүкен басылымдары, 1999. – 320 б.
21. Эдвард Дж. Эриксон. Поражение в подробности Османская армия на Балканах, 1912-1913. - Westport, Connecticut: Praeger, 2003. – С. 432.
22. Уилсон Р.Х., «Армия Турции», Журнал Военного института Соединенных Штатов 48 (1911): 279-290.
23. Ульрих Трампенер. Германия и Османская империя 1914-1918. Издательство Принстонского университета, 1968. – С. 315.
24. Байрам Сої, 'П. Вильгельм, Вельтполитик және П. Әбділхамид', Түріктер (13-том), Анкара: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. – 1695 б.
25. Уильям М. Хейл. Турецкая политика и военные. Psychology Press, 1994 – С. 369.
26. Дженгиз, Халил Ердоган. Энвер Паша туралы естеліктер. Стамбул: Коммуникациялық басылымдар. 1991. 141 б.
27. Ульрих Трампенер, 'Германия және Османлы империясының соңы', Османлы империясының және ұлы державалардың соңы, ред. Мариан Кент (Стамбул: Тарих қоры киіз үй баспасы, 1999. – 134 б.
28. Мальта Фюрман. Неміс шығысының арманы: Осман империясындағы екі неміс отары 1851-1918 жж. Кампус Верлаг, 2006 – 419 б.
29. Хаяти Акташ, «Түрік-германдық әскери қатынастар (1913-1918)», жарияланбаған Ph.D. жұмыс, Селчук университеті (1994), – 118 б.
30. Гольц Пашаның естеліктері Аударған Э.Кэй. Салих Маякусу. – Стамбул: Әскери баспахана, 1932. – 70 б.

References:

1. BOA.HR.SYS., (Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı)
2. British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Ottoman Empire. General Ed. Kenneth Bourne and Cameron Watt. – Maryland: University Publications of America. 1984. T. 36.
3. Antoine H. Les Provinces arabes de L'Empire Ottoman aux AMAE de France 1793-1918. – Beyrouth: Les Éditions Universitaires du Liban, 1988. – 536 p.
4. Goltz C. Anatolische Ausflüge. – Paderborn: Bücherfreunde, 1896. – 460 s.
5. Fünf Jahre Türkei. Von General der Kavallerie Liman von Sanders. Mit zahlreichen Textskizzen und drei Kartenbeilagen. Liman von Sanders. Berlin: August Scherl, 1920. – 420 s
6. Paul Lindenberg. Auf deutschen Pfaden im Orient. – Berlin: Dümmler, 1902. – 320 s.
7. Martin Hartmann. Der Islam: Geschichte Glaube Recht. – Leipzig:Haupt,1909. – 188 s
8. Karl Helfferich, Die Deutsche Türkenpolitik, Im neuen Deutschland, Grundfragen deutscher Politik in Einzelschriften, – Berlin: Hrgb. Hermann Jordan, 1921, – 31 s.
9. Hermann Teske: Colmar Freiherr von der Goltz. Ein Kämpfer für den militärischen Fortschritt. Göttingen 1957. – 88 p.
10. Ortaylı İ. Osmanlı imparatorluğunda alman nüfuzu. – İstanbul: Birleşik, 1983. – 165 s
11. Murat Özyüksel. Osmanlı-alman ilişkilerinde Anadolu-Bagdat demiryolları. – İstanbul: Arba, 1988. – 306 s.
12. Fahri Türk, Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914, – İstanbul: Kültür sanat, 2012. – 299 s.
13. Shaw, J. Stanford. «The origins of Ottoman military reform: the Nizam-i Cedid army of Sultan Selim III». // Journal of Modern History. Volume 37, №3Sep., 1965. – S. 291-306
14. Jehuda Lothar Wallach. Bir askeri yardımın anatomisi: Türkiyede Prusya-Alman askeri heyetleri, 1835-1919. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985 – 250 s
15. Friedman, Isaiah. Germany, Turkey, and Zionism, 1897-1918. Oxford [Eng.]: Clarendon Press, 1977. – 461 p.
16. Matthew S. Anderson. The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations. Macmillan 1966 – 463 p
17. Oral Sander, Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme, - Ankara: İmge Yayınevi, 1993. – 308 s.

18. Feroze A. K. Yasamee. *Abdülhamid'in Dış Politikası. Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı*. – İstanbul: KRONİK KİTAP. 2020. – 376 s.
19. Sevgi Çetinkaya, 'Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşına Girişi', unpublished Ph. D. Thesis, İstanbul University, 1995, - 108 p.
20. Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, - İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999. – 320 s.
21. Edward J. Erickson. *Defeat in Detail The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*. – Westport, Connecticut: Praeger, 2003. – 432 p.
22. Wilson R.H., "The Army of Turkey," *Journal of the Military Service Institution of the United States* 48(1911): 279-290.
23. Ulrich Trumpener. *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*. Princeton University Press, 1968. – 315 p.
24. Bayram Soy, 'II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid', *Türkler (Cilt 13)*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. – 1695 s.
25. William M. Hale. *Turkish Politics and the Military*. Psychology Press, 1994 – 369 p.
26. Cengiz, Halil Erdoğan. *Enver Paşa'nın Anıları (The Memories of EnverPasha)*. İstanbul: İletişim Yayınları. 1991. 141 s.
27. Ulrich Trumpener, 'Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu', in *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. by Marian Kent (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999. – 134 s.
28. Malte Fuhrmann. *Der Traum vom deutschen Orient: zwei deutsche Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918*. Campus Verlag, 2006 – 419 s.
29. Hayati Aktaş, 'Türk-Alman Askeri İlişkileri (1913-1918)', unpublished Ph. D. Thesis, Selçuk University (1994), - 118 s.
30. Golç Paşa'nın *Hatıratı*. Çeviren:E. Kay. Salih Mayakusu. – İstanbul: Askeri Matbaa, 1932. – 70 s.